

Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I*

Öz: Arap nahviyle alakalı çalışmalar erken dönemlerden itibaren başlamıştır. Arapların diğer milletlerle irtibata geçmesi farklı milletlerden insanların İslâm'a girmesine vesile olmuştur. Bu durum ise Arap olmayan Müslümanların, Ku'rân dili olan Arapçayı öğrenmeye meyletmelerine zemin hazırlamıştır. Bu çalışmamızda Mısır'daki gramer faaliyetleri ve burada yetişen dilciler üzerinde durulmuştur. Mısır Dil Ekolü, Basra ve Küfe ekolü gibi orijinal görüşler ortaya koymamış, bu iki ekol arasından tercihlerde bulunmuş eklektik bir yapıya sahiptir. Mısır Dil Ekolü Gramer faaliyetlerinin öğretilmesi üzerinde durmuş, bu vesileyle Mısırlı dilcilerin ortaya koymuş oldukları eserler, medreselerde uzun yıllar okutulmuştur. İbnu'l-Hâcib, İbn Hişâm, es-Suyûtî gibi dil âlimleri tarafından temsil edilen Mısır Dil Ekolü, Arap gramerinin gelişim sürecinde, gramer faaliyetlerine çokça katkı sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil, Mısır, Ekol, Nahiv.

Hüseyin
ERSÖNMEZ**

The Egyptian Language School in the Development Process of Arabic Grammar-I

Abstract: The work related to the Arabic nahv began from early times in Islamic era. The communication of Arabs to other nations has been instrumental in allowing people from different nations to enter Islam. This situation has laid the foundation for non-Arab Muslims to tend to learn Arabic, the Qur'an language. In our work, it is focused on grammatical activities in Egypt and the linguists who grow there. The Egyptian Language School has an eclectic structure, which does not reveal original views, such as the Basra and Kufa Schools, but has a preference among these two schools. The Egyptian Language School emphasized the teaching of grammatical activities, so that the works of the Egyptian Language School lecturers were taught for many years in the Madrasas. The Egyptian Language School, represented by language scholars such as Ibnu'l-Hâcib, İbn Hisam, and as-Suyuti, contributed a lot to grammar activities in the development of Arabic grammar.

Keywords: Language, Mısır, School, Grammar.

* Bu makale, yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Bkz. Hüseyin ERSÖNMEZ, "Arap Dilinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü" (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

** Arş. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı. hersonmez46@gmail.com.

Giriş

Arap grameriyle ilgili çalışmaların, Hz. Ali'nin yönlendirmesiyle Ebu'l-Esved ed-Düeli (ö. 67/686) tarafından başlatıldığı kabul edilmektedir. Kur'an'ın doğru okunup anlaşılması için yapılan bu çalışmalar, Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs gibi ilim merkezlerinde daha sistemli halde tartışılmaya başlanmış ve bir ilim dalı hüviyeti kazanmıştır.

Arap gramerinin temel iki ekolünü oluşturan Basra ve Kûfe'deki dilciler, çöllerde yaşayan ve dilleri bozulmamış Arap kabilelerini ziyaret ederek dil malzemeleri toplamış, dil kurallarını ilk elden derlemeye çalışmışlardır. Dilsel malzeme toplayan bu dilciler, kendilerine farklı kriterler belirlemiş ve bu belirledikleri kriterler dil kurallarını ortaya koyarken birtakım farklılıkların meydana gelmesine neden olmuştur. Bu anlamda Basralı dilciler bedevî Araplardan dilsel malzeme toplarken, daha titiz davranmış, yabancı unsurlarla temas halinde olan ve dillerinin bozulma ihtimali olan kabilelerden rivayet kabul etmemişlerdir. Basralılar Kays, Temîm, Esed, Huzeyl, Kinâne ve Tayy gibi kabilelerden dilsel malzemeleri toplamışlardır. Kûfeliler ise bu konuda biraz daha esnek davranmış, diğer Arap kabilelerinden de dilsel malzeme derlemişlerdir. Ayrıca Basralı dilciler derledikleri dilsel malzemelerden sadece çok kullanılan lafızları kıyas yoluna gitmiş,¹ Kûfeli dilciler ise tek bir rivayeti dahi kıyası kullanmak için yeterli görmüşlerdir. Basra ve Kûfe ekollerinin temeldeki bu metot farklılıkları, farklı gramer kurallarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu farklılıklar kendilerinden sonra ortaya çıkan Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerini de etkisi altına almıştır.

Bu anlamda üzerinde durmaya çalıştığımız Mısır dil ekolü ve burada yetişen dilciler, daha çok bu iki dil ekolünün metotlarından ve görüşlerinden tercihlerde bulunmuş ve gramer kurallarının sistematik hale getirilmesine yardımcı olmuşlardır. Mısır'da gramer çalışmaları Abdurrahman b. Hürmüz, Verş ve Osman b. Saîd gibi kıraat âlimleri vesilesiyle başlamıştır. Bağımsız anlamda gramer faaliyetleri ise Vellâd b. Muhammed et-Temîmî el-Masâdirî ve onun talebeleri aracılığıyla silsile halinde devam etmiştir. Bu vesileyle Mısır'da, Ebû Ca'fer en-Nehâs (ö. 338/949), İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbn Hişâm (ö. 761/1360), İbn 'Akîl (ö. 769/1367), es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi önemli dilciler yetişmiştir.

1 Kıyas: Aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik gibi ilgiden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine ...) benzerinin hükmünü vermek.

A. Arap Nahvinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Süreci

Nahiv kelimesi, lügat anlamı itibariyle; yön, yol, kasıt anlamlarına gelmektedir. نَحَوْتُ نَحْوَكُ ifadesi, فَصَدْتُ فَصَدَكَ "Senin tarafına yöneldim." anlamını taşımaktadır.² İstilahî anlamda ise dil âlimlerince çokça tanımları yapılmakla birlikte dar manada "gramerin sentaks kısmı" şeklinde anlam verilebilir.³

Arap dilciler grameri iki kısma ayırmaktadır. Bunlardan biri fiilin kökü ve çekimleri, isim ve sıfatların meydana getirilişleri, bunların çoğul ve müenneslerinin yapıları gibi konuları içeren ve kelimelerin şekilleriyle ilgili olan İlmü's-Sarf, İlmü't-Tasrîf (kelime bilgisi) kısmı, diğeri ise kelimenin sentaksı olan İlmü'n-Nahv (cümle bilgisi) kısmıdır.⁴ Bu tür bir ayırma ilk dönemlerde rastlamamaktayız. Arap gramerinin ortaya çıkış sürecinde nahvin tanımı, Arap gramerine dair her şeyi içine alacak şekilde daha kapsamlı tutulmuştur. Nahivciler bu ilmin tanımıyla alakalı pek çok görüş öne sürmüşlerdir.

el-Cevherî (ö. 393/1003) nahvi; "Arap kelamının irabı" şeklinde tanımlamıştır.⁵ İbn Cinnî (ö. 392/1001) nahiv kelimesinin yönelmek anlamında olduğunu söyledikten sonra bu tür bir yönelişin bir ilim dalına hasredilmiş olduğunu söylemiş ve istilahî manasını "Tesniye, cemi, ismi tasğir, izâfet nisbet, terkiib gibi durumlarda irabı kullanarak Arap kelamının bir kısmına yönelmek demektir. Bunu yapmakta ki gaye ise Arap olmayanların bunu öğrenerek, kök olarak her ne kadar Arap olmasalar bile fasih bir dille Araplarla kaynaşmalarını sağlamaktır."⁶ şeklinde tanımlamıştır.

eş-Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413) nahiv ilmine "İrab, bina ve diğer yönleriyle Arapça terkiplerin bilinmesine yarayan kurallar ilmidir." ve "Arap dilinde cümlelerin doğru olup olmadığını belirten prensipler ilmidir." şeklinde iki tanım yapmıştır. Ayrıca "Nahiv kelimelerin i'lâl yönlerini inceleyen bir ilim dalıdır." şeklinde de bir tanım yapmıştır.⁷ el-Cürcânî'nin ortaya koymuş olduğu son tanım, sarf ve nahiv ilimlerinin birlikte düşünülmesinden kaynaklanan bir tanımdır. Çünkü el-Cürcânî aynı tanımı sarf maddesini açıklarken de kullanmıştır.⁸

2 İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcul'l-Luğâ ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, tah. Ahmed 'Abdu'l-Gâfûr 'Attâr, VI, (Beyrut: 1987), 2503.

3 Selami Bakırcı, Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, (Erzurum: 2001), 14.

4 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 14.

5 el-Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2504.

6 Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, (Beyrut: tsz.), 34; Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 15.

7 eş-Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, (Beyrut: 1983), 240; Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 15.

8 el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 133.

İbn 'Uşfûr 'Ali b. el-Muvaffak el-İşbilî (ö. 669/1270) de nahiv ilmini "Arapçanın cümle yapısının inceden inceye araştırılmasıyla tespit edilen ve cümle yapısını meydana getiren parçaların hükümlerini bildiren ölçülerle çıkarılmış bir ilimdir." şeklinde tanımlamıştır.⁹ İbn Uşfûr'un yapmış olduğu bu tanım, nahiv ilmine yapılan tariflerin en kapsamlısı olarak görülmektedir.¹⁰

Nahiv çalışmalarını başlatan temel etmenlerin başında hiç şüphesiz Kur'ân'ın doğru okunması vardır. Ayrıca Arapların yabancı milletlerle irtibat haline geçmesi, Arap olmayan milletlerin Müslüman olması sonucu Arapça öğrenmeye meyletmeleri ile birlikte ortaya çıkan lahn (hatalı telaffuz) olayları da gramer çalışmalarının başlamasına sebep olan etkenlerdendir.

Dilin doğru kullanımı Hz. Peygamber (a.s.) döneminden itibaren önem verilen bir meseledir. Örneğin; Hz. Peygamber'in (a.s.) huzurunda bir kişinin dilde hata yapması sonucu *أَرشِدُوا أَخَاكُمْ فَإِنَّهُ قَدْ ضَلَّ* "Kardeşiniz yanıldı, onu düzeltin." dediğini görmekteyiz.¹¹ Hz. Ebû Bekir, "Bazı kelimeleri hafzederek okumam lahn ederek okumamdan daha iyidir." diyerek, dildeki hatalı kullanımlara dikkat çekmiştir.¹² Hz. Ömer, kendisine Ebû Mûsâ el-Eş'ârî tarafından gönderilen mektupta *مِنْ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِي* şeklinde harfi cerden sonra mecrûr olması gereken kelimenin merfû olarak yazılmasından dolayı çok kızmış ve mektubu yazan kâtibin cezalandırılarak maaşının bir yıl geç verilmesini emretmiştir.¹³ Yine Hz. Ömer, oklarla atış tâlimi yapan ve hedeflerini tutturamayan bir grupla karşılaştığında onları azarlamış, onlar ise bu işi yeni öğrendiklerini söylemek amacıyla *نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ* demeleri gerekirken, *نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ* şeklinde cevap vermişlerdir. Hz. Ömer ise "Konuşmada yaptığınız hata, beni kötü atışlarınızdan daha çok etkiledi." şeklinde cevap vermiştir.¹⁴

Bu ve benzeri lahn örnekleri, lahnin Hz. Peygamber ve dört halife döneminde de olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu tür lahn örnekleri, İslam'ın ilk dönemlerinde az ve ender görülen bir olaya da gün geçtikçe artmış, Arap olmayan milletlerin Müslüman olup Araplara karışması neticesinde iyice yaygınlık kazanmıştır.¹⁵

9 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, (Dimeşk: 2006), 24.

10 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 15.

11 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 8; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 112; es-Suyûtî, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, tah. Fuâd 'Ali Mansûr, II, (Beyrut: 1998) 396.

12 es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 397.

13 Ebû Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyin*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, (Kâhire: 1955), 6; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 8.

14 Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, tah. İhsân Abbâs, I, (Beyrut:1993), 17.

15 M.Cevat Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu," *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (2005): 117.

Bu olaylardan da anlaşıldığı üzere, gerek Hz. Peygamber (a.s.) döneminde, gerekse dört halife döneminde dilin doğru kullanımı üzerinde durulmuş ve bu konuya önem verilmiştir. İnsanların dilin doğru bir şekilde kullanmalarını sağlamak, birtakım dil kurallarının derlenmesini gerekli kılmıştır. Dil kurallarının ilk olarak derlenmesiyle alakalı değişik rivayetler ortaya atılmıştır. Bu rivayetler ise genel olarak Ebu'l-Esved ed-Dü'elî (ö. 67/686) etrafında toplanmıştır. Biz de burada bunlardan birkaçını zikretmek istiyoruz:

1- Nahiv ilmiyle ilgili bilgileri ilk ortaya atan kişi Hz. Ali olup Ebu'l-Esved'e üzerine "Kelâmın tamamı isim, fiil ve harftir; isim müsemâdan haber veren, fiil kendisiyle haber verilen, harf ise bir mana ifade eden şeydir." ibaresini yazdığı bir kâğıt vermiş ve bu metodu takip edip üzerine eklemeler yapmasını istemiştir. Bunun üzerine Ebu'l-Esved *لَكَ* harif ve benzerlerine kadar atf, na't, taaccub ve istifham bablarını yazarak Hz. Ali'ye arz etmiş, Hz. Ali'de *لَكَ*'yi de dâhil etmesini istemiştir.¹⁶ Daha sonrada Ebu'l-Esved yazmış olduğu her babı Hz. Ali'ye arz etmiştir. Ebu'l-Esved'in metodunu beğenen Hz. Ali *مَا أَحْسَنَ هَذَا النَّحْوِ الَّذِي قَدْ نَحَوْتُ* "Yönelmiş olduğun bu metod ne kadar da güzel!" ifadesini kullanmıştır. Nahiv ilminin bu isimle isimlendirilmesi de Hz. Ali'nin kullanmış olduğu bu veya buna benzer ifadelerden¹⁷ kaynaklandığı söylenmiştir.¹⁸ Bu rivayet, nahvin başlangıcıyla alakalı olarak ortaya atılan en meşhur rivayettir.

2- Ebu'l-Esved bir gece kızı ile gökyüzünü seyrederken, kızı "Gökyüzü ne kadar da güzel!" demek istemiş, bunu *مَا أَحْسَنَ السَّمَاءِ* cümlesiyle ifade etmiştir. Ebu'l-Esved bu cümleye "Yıldızlar" şeklinde cevap vermiş, kızı ise bunu kastetmediğini, gökyüzünün güzelliğine taaccub ifadesi olarak bu cümleyi kurduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Ebu'l-Esved, kızına *مَا أَحْسَنَ السَّمَاءِ*! şeklinde söylemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu olaydan sonra, Ebu'l-Esved nahiv kurallarını ortaya koymaya karar vermiş ve ilk olarak da taaccub konusunu ele almıştır.¹⁹

3- Hz. Ömer döneminde, bir bedevi, bir şahıstan kendisine Kur'ân okutmasını istemiş, ona Tevbe Süresi'ni okutan kişi *اللَّهُ بَرِيٌّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ* "Allah müş-

16 Cemâlüddin 'Ali b. Yûsuf el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, I, (Kâhire: 1982), 39-40; Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, (Kâhire: 1995), 24-25.

17 Hz. Ali'nin "أَنْعَ عَلَى هَذَا النَّحْوِ" (Bu metod üzere devam et.) şeklinde başka bir ifadesinin olduğu da rivayet edilmektedir.

18 et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 24-25.

19 Ebû'l-Berekât İbnü'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, tah. İbrâhîm es-Sâmerrâî (Ürdün: 1985), 21; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 26.

riklerden ve Resûlünden berîdir..." şeklinde من المشركين kelimesinden sonra gelen ve dammeli olan رسوله kelimesini kesreli okumuş, bunun üzerine bedevi "Allah Resûlünden uzak mı oldu? Eğer Allah Resûlünden uzak olmuşsa ben ondan daha uzağım." demiştir. Olay Hz. Ömer'e ulaştınca, bedeviyi çağırıp hakikati anlatmış, bedevi ise "And olsun ki ben, Allah ve Resûlünün berî olduğu kimselerden daha beriyim." şeklinde karşılık vermişti. Bu olaydan sonra Hz. Ömer dili iyi bilenlerden başkasının Kur'ân okutmamasını emretmiş, Ebu'l-Esved'e de nahivle ilgili bilgileri ortaya koymasını söylemiştir.²⁰

Arap nahvinin başlangıcıyla alakalı olarak yapılan rivayetleri arttırmak mümkün olmakla birlikte, biz bu kadar rivayetle iktifa etmeyi düşünüyoruz. İlk nahiv çalışmalarıyla ilgili rivayetlerde, genellikle Hz. Ali ve Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin adı zikredilmektedir. Bu konuyu ele alan kaynak kitapların çoğunluğunun görüşü de, İslâmî dönemde nahiv çalışmalarının Hz. Ali tarafından başlatıldığı, Ebu'l-Esved tarafından da işlerlik kazandırıldığı yönündedir.²¹

Şevki Dayf, Hz. Ali'nin nahvin başlangıcındaki rolünün abartıldığını iddia etmektedir. Hz. Ali'nin, Muâviye ve Hâricîlerle mücadele ederken bir yandan da nahvin tesisi ile meşgul olmasının aklen mümkün olmadığını, bu tür rivayetlerin Şiiler tarafından Hz. Ali'yi yüceltme amacıyla ortaya atılmış olabileceğini ifade etmektedir.²²

Bu çalışmaları ilk defa kim başlatmış ve hangi konuları ele almış olursa olsun, nahvin tesisi lahnı ortadan kaldırmak ve Kur'an'ı doğru okuyup anlamak için yapılan çalışmaların en büyüğü ve en etkilisidir. Nahiv ilmi sayesinde dil bozulmaktan, Kur'an da okunmasındaki hatalardan ve manalarının tahrif edilmesinden korunmuş, Arap olmayan Müslümanların, bir yandan Kur'an, bir yandan da ilim ve anlaşma dili olan Arapçayı öğrenmeleri kolaylaşmıştır.²³

B. Arap Grameri Ekolleri

Ebu'l-Esved ve onun öğrencilerinin yapmış oldukları çalışmalar, Arap dilinin kurallarını genel olarak ortaya koymuştur. Bu çalışmaların temelini, fâil, mefûl, isim, fiil, harf gibi temel gramer kavramlarının belirlenmesi oluşturmuştur. Bu

20 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 8; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 25.

21 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 24.

22 Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, (Kâhire: 1968), 14; Ergin, *Arap Nahvinin Doğuşu*, 123.

23 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 29.

dönemde gramer konularıyla ilgili yorum, açıklama, gerekçe gösterme türünden bilimsel yaklaşımlar olmamıştır. Ebu'l-Esved ve öğrencileri, yaşamlarının belli bir döneminde dini ihtiyaçlardan dolayı gramer kurallarını belirleme gereği duymuşlardır. Fakat onların ortaya koydukları çalışmalar önemli olmakla birlikte Arapçanın tüm kurallarının içeren sistemli ve kapsamlı bir çalışma değildir. Bu çalışmaların daha sistemli hale gelmesi hicrî ikinci asırdan itibaren Basra şehrinde yetişen İbn Ebî İshâk (ö. 117/735), İsâ b. 'Umer es-Sekâfi (ö. 149/766), 'Amr b. Â'lâ (ö. 154/770) gibi gramer âlimleri sayesinde olmuştur. Bu dil âlimlerinin Basra şehrinde oluşturmuş oldukları ders halkaları Arap gramerini öğrenmeye meraklı kimseler tarafından rağbet gören birer ekol niteliği kazanmış ve gramer konuları enine boyuna tartışılan bir ilim dalı hüviyeti halini almıştır.²⁴

Diğer ilmî çalışmalar gibi nahiv çalışmaları da Basra ve Kûfe'de gelişmeye başlamıştır. Arap dilinin kaideleri bu iki şehirdeki dil ve nahivcilerce farklı bakış açısıyla formüle edilmiştir. Basra ve Kûfe ekollerinin ihtilafları daha sonra, Bağdat'ta Nizâmîyye Medresesi'nde hoca olan Ebu'l-Berekât İbnû'l-Enbârî (ö.577/1181) tarafından toplanmış ve bütün teferruatıyla bahis konusu edilmiştir. Genellikle Kûfeliler kadîm bedevî dilini esas almışlardır, Basralılar ise mantikî ve tenkidî zihne sahiptirler. Daha sonra ise Bağdat onlar arasında uzlaştırıcı bir rol oynamış ve eklektisizmi (seçmecilik) temsil etmiştir.²⁵ Mısır ve Endülüs Dil Ekolleri de, Bağdat ile aynı metodu sergilemiş, Basra ve Kûfe arasında uzlaştırıcı yolu takip etmişlerdir.

C. Mısır Dil Ekolü

1. Mısır'daki Gramer Faaliyetleri ve Mısır Dil Ekolünün Ortaya Çıkışı

Mısır'da ilmî ve edebî anlamda ilk çalışmalar, Müslümanların 21/641 yılında burayı fethetmesiyle başlamıştır. Çevre bölgelerden gelenler ile birlikte kıraat, tefsir, fıkıh, lügat alanlarındaki çalışmalar hızla gelişmiştir. Bu alanlardaki çalışmalar Mısır'da kökleştiği gibi çevre bölgeleri başta olmak üzere, başka bölgeleri de etkisi altına almıştır. Bu anlamda Mısır'daki nahiv çalışmaları metot, üslup ve verilen eserler bakımından Arap grameri tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.²⁶

24 Salih Zafer Kızıklı, "Arap Grameri Ekolleri," (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005), 25; Bkz. Salih Zafer Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış," *EKEV Akademi Dergisi*, 7/35 (2008): 197-212.

25 Ignace Goldziher, "Arap Dili Mektepleri," çev. Süleyman Tülüçü, *AÜFD*, 9 (1990): 332.

26 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 123.

Mısır'da İslamî fetihlerden sonra, dînî anlamda, ders halkalarının kurulması 'Abdullah b. 'Amr b. 'As vesilesiyle olmuştur. Bu ders halkaları sayesinde insanlar dînî ilimleri öğrenmeye başlamıştır. 'Abdullah b. 'Amr b. 'As, başta hadis olmak üzere dînî ilimlere hâkimdi.²⁷ Onun hadis ilmindeki derinliği Ebu Hureyre'nin şu sözünden de açıkça anlaşılmaktadır. *"Abdullah b. 'Amr b. 'As'dan başka, Rasulullah'ın hadislerini benden daha çok ezberleyen ve rivayet eden bir sahabe bilmiyorum. Çünkü Abdullah yazıyordu."*²⁸ Dolayısıyla Mısır'daki ilmi çalışmaların başlamasında, 'Abdullah b. 'Amr b. 'As'ın etkisi son derece önemlidir.

Mısır'da gramer çalışmalarının, başlangıçta kıraat ilmine bağlı olduğu görülmektedir. Kıraat ekolü bütün özellikleri ve ileri gelen temsilcileriyle istikrar bulduktan sonra, bazı kıraat âlimleri vasıtasıyla dil ve nahiv çalışmaları başlamıştır.²⁹ Mısır'da gramer faaliyetlerinin genişlemesini sağlayan kıraat âlimlerinin arasında Abdurrahman b. Hürmüz, Verş, Osman b. Sa'îd gibi önemli kârieleri görmekteyiz.³⁰

Dolayısıyla hicrî 3. asra kadar Mısır'da kıraat ilminden bağımsız bir gramer çalışması görülmemektedir. Bu döneme kadar olan çalışmalar ise temel ve ön hazırlık niteliği taşımaktadır. Mısır ekolünün kıraat ilminden bağımsız nahiv çalışmaları ise sonraki dönemlerde meydana gelmiştir. Çeşitli ilim merkezlerinden Mısır'a göç etmiş olan âlimler beraberlerinde dil ve nahiv ile ilgili malzemeleri de getirmişlerdir.³¹ Mısır'daki ilk gramer çalışmaları Vellâd b. Muhammed et-Temîmî el-Masâdirî (ö. 263/876) vesilesiyle başlamış ve yetiştirdiği talebeler aracılığıyla da silsile halinde devam etmiştir.

2. Mısır Dil Ekolünün Genel Özellikleri

Mısır dil ekolü, başlangıçta Basra ve Kûfe dil ekollerinin etkisi altında çok kalmıştır. Vellâd et-Temîmî Basra'nın önde gelen dilcilerinden olan el-Halîl b. Ahmed'den ders alırken; Mısır'daki dil faaliyetlerinin başlangıcında önemli rol oynayan Vel-

27 Abdul'Âi Sâlim Mekrem, *el-Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır ve ş-Şâm fi'l-Karneyni's-Sâbi' ve's-Sâmini mine'l-Hicreti*, (Müessesu'r-Risâle: 1990), 11.

28 İbn Hacer el-'Askalâni, *ed-Dureru'l-Kâmine fi E'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, IV, (Meclisu Dâiretu'l-Meâri-fi'l-Usmâniyye: 1972), 193.

29 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 123.

30 Mustafa 'Abdulaziz es-Sincircî, *el-Mezâhibu'n-Nahviyye*, (Cidde: 1985), 91.

31 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 123.

lâd'la aynı dönemde yaşayan Ebu'l-Hasan el-E'azz ise, Kûfe'nin önde gelen dilcilerinden birisi olan el-Kisâî'den ders almıştır. Fakat genel olarak baktığımızda, Basra ekolünün yazılı eserlerinin çok ve ezberlenmesinin kolay olması, Mısır'da bu ekole rağbeti arttırmıştır. Buna karşılık Kûfe ekolünün görüşlerinin daha çok şifahî olarak yayılması, esas alınacak bir telifin olmaması, bu ekole olan yönelişin az olmasına sebep olmuştur.³²

Genel olarak Mısır dil ekolü, Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilafların temelini teşkil eden kıyas ve semâ metotları konusunda Basralıların metodunu benimsemiştir.

Kullanılan ıstılah açısından Mısırlı dilcilerin eserlerine baktığımız zaman ise, hem Basralı hem de Kûfeli dilcilerin ortaya koymuş oldukları ıstılahları kullandıklarını görmekteyiz. Örneğin; *او الصرف* (sarf vâv'ı) terimi Kûfe ekolüne mensup olan el-Ferrâ tarafından kullanılmıştır. Aynı şekilde *cahd* (olumsuzluk), *na't* (sıfat), *tefsir* (temyiz) terimleri Kûfelilere ait terimlerdir ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/949) gibi Mısırlı dilciler bu terimleri eserlerinde kullanmıştır.³³ en-Nehhâs, her ne kadar Kûfe ekolünün ıstılahlarına eserlerinde yer vermişse de, aynı konuda Basra ekolünün kullanmış olduğu ıstılahları da belirtmiştir.³⁴ Bu ıstılahlar arasında *cerr* ve *hafd* terimlerini zikredebiliriz. Basralılar "cerr"i Kûfeliler ise "hafd" terimini kullanmışlardır. en-Nehhâs ise her iki terimi de kullanmıştır. Örneğin;

إِعْلَمُ أَنَّ الإِغْرَابَ عَلَى أَرْبَعَةٍ أَوْجُهٍ: عَلَى الرَّفْعِ وَالتَّنْصِبِ وَالجَزْمِ وَالجَزْمِ. فَالرَّفْعُ وَالتَّنْصِبُ مُشْتَرِكٌ فِيهِمَا الأَسْمَاءُ وَالأَفْعَالُ، وَالجَزْمُ لِأَسْمَاءٍ خَاصَّةً دُونَ الأَفْعَالِ، وَالجَزْمُ لِأَفْعَالٍ خَاصَّةً دُونَ الأَسْمَاءِ

"İrab dört şekildedir: Ref, nasb, cerr ve cezm. Ref ve nasb hali hem isimlerde hem de fiilerdedir. Hafd (cerr) hali, isimlere, cezm hali ise fiillere mahsustur."³⁵ sözünde bu durum açıkça görülmektedir.

Kullanılan ıstılahlarla alakalı örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, biz burada bir örnekle yetinmeyi yeterli buluyoruz.

32 Mekrem, *el-Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır ve Şâm*, 16.

33 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 128.

34 Hüseyin Ersönmez, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs ve Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv Adlı Eserinde Nahve Dair Farklı Yaklaşımlar," *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2016): 187.

35 Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv*, tah. Kürkis Avvâd, (Bağdat: 1965), 14.

D. Mısır Dil Ekolünün Başlıca Temsilcileri

Mısır dil ekolüne mensup dilcilerin başlıcalarını müstakil başlıklar altında ele alacağız. Yine bu ekole mensup olup dil alanında çalışmış olmakla birlikte, diğer ilim dallarında daha çok ön plana çıkan âlimleri ise “Ve Diğerleri” başlığı altında inceleyeceğiz.

1. Vellâd el-Masâdirî't-Temîmî (ö. 263/876)

Asıl adı Velîd b. Muhammed el-Masâdirî et-Temîmî'dir. Aslen Basralı olup, Mısır'da yetişmiştir. Irak'a gidip oradaki âlimlerden dersler almıştır. Mısır'da Vellâd'dan önce dil ve nahiv kitaplarından herhangi bir şeyin olmadığı söylenmektedir. Vellâd nahiv ilmi için Medine'ye doğru yola çıkmış, ilk iş olarak Mekke'ye uğramış, burada haccını tamamladıktan sonra Medine'ye geçmiş, Rasulullah'ın kabrini ziyaret etmiştir. Vellâd, Medine'yi nahvin kaynağı olarak görmüştür. Medine'de el-Halîl b. Ahmed'in öğrencisi olan Mühellebî'den ders almıştır. el-Halîl b. Ahmed'in medhini duyan Vellâd, el-Halîl'den ders almak üzere Basra'ya gitmiş ve ondan ders almıştır. Burada tedrisini tamamlayan Vellâd, Mısır'a dönmek üzere yola çıkmıştır. Mısır'a dönerken Medine'ye uğramış ve burada hocası Mühellebî ile karşılaşmıştır. Dil ve nahiv konularıyla ilgili onunla münazaraya girmiştir. Vellâd'ın dil ve nahiv konusundaki vukûfiyetini gören Mühellebî ona şöyle demiştir: “*Sen bizden sonra hardal tanesini bile yarmışsın!*” Vellâd, o güne kadar istifade ettiği kitaplarla Mısır'a dönmüş ve burada öğrendiklerini öğretmeye başlamıştır. 263 yılı Recep ayında vefat etmiştir.³⁶ Bir anlamda Vellâd, Mısır'daki dil ve nahiv çalışmalarının temelini atmıştır.

2. ed-Dîneverî (ö. 289/902)

Asıl adı Ebû 'Ali Ahmed b. Ca'fer olup ve Dîneverî'dir.³⁷ Mısırlı dilcilerin ikinci tabakasındandır. Basra'ya gitmiş ve orada el-Mazini'nin yanında (ö. 249/863), Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okumuştur. Daha sonra Bağdat'a gitmiş, orada da el-Mü-

36 Ebû Muhammed b. el-Hasen ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, (Kâhire: 1973), 213; Cemâluddîn 'Ali b. Yûsuf el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, III, (Kâhire:1982), 354; 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *Buÿyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, II, (Lübnan:1965), 318; Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, (Kâhire: 1995), 181.

37 Dînever: Batı İran'da Cibâl bölgesinde tarihi bir şehir.

berred'in yanında Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ını okumuştur. ed-Dîneverî, Ebu'l 'Abbâs es-Sa'leb'in (ö. 291/904) kızıyla evlenmiştir. es-Sa'leb kendisi dururken, el-Müberred'in yanında Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ını okuyan ed-Dîneverî'yi azarlamış ve bu durumu insanların hoş karşılamayacağını söylemiştir. Fakat ed-Dîneverî bu sözlerle kulak asmamıştır.³⁸

ed-Dîneverî'ye, es-Sa'leb'in yanında neden ders okumadığını, nasıl olur da el-Müberred'in, Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ını, es-Sa'leb'den daha iyi bildiğini sorduklarında, şöyle cevap vermiştir. "*el-Müberred, el-Kitâb'ı âlimlere okurken; es-Sa'leb el-Kitâb'ı kendi kendine okumuştur.*"³⁹

Ebu 'Ali ed-Dîneverî daha sonra Mısır'a gelmiş ve *el-Mühezzeb* ismini verdiği bir nahiv kitabı kaleme almıştır. Bu kitabının başında Basralıların ve Kûfelilerin ihtilaflarına değinmişse de kitabın ortalarında değindiği bu ihtilafları terk etmiş, sadece Basralıların görüşlerini nakletmiştir. Kitabında bahsettiği her görüşü, sahibine dayandırarak aktarmıştır. Ancak görüş sahipleriyle alakalı herhangi bir yorumda bulunmamıştır. ed-Dîneverî, *el-Mühezzeb*'i el-Ahfeş es-Sa'îd'in, kitabından yararlanarak yazmıştır. Ayrıca ed-Dîneverî'ye ait, el-Ferrân'ın *Kitabu'l-Meâni*'sinden istifade ederek yazmış olduğu, *Damâiru'l-Kur'ân* isimli muhtasar bir kitap da vardır. Yine ed-Dîneverî'ye ait, *Islahu'l Mantık* isimli bir kitap da mevcuttur.⁴⁰

ed-Dîneverî, yine kendisine ait olan Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ında *el-Kat' ve'l-İtinâf* adlı kitabında bahsettiği, *Vakfu't-Temâm* adlı eserinde,⁴¹ kelime üzerinde sesi kesip bir an nefes almama (sekte) konusunu işlemiştir. Kıraat ilmiyle alakalı bu konuda cümlelerin anlamını kelimelerin irabını, Kur'ân-ı Kerîm üzerinden ele alarak incelemiştir.⁴²

ed-Dîneverî; İbn Vellâd ve birçok kişiye dersler vermiştir.⁴³ 289/902 yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁴⁴

38 ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 215; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 68; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 301; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, tah. İhsân 'Abbâs, (Beyrut: 1993), I, 206.

39 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 206.

40 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 206.

41 Hadîce el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, (Ürdün: 2001), 275.

42 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 124.

43 ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 215.

44 ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 215; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 68; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 301; et-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 181; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 206.

3. Ebû Bekir b. el-Müzerra' (ö. 303/915)

Asıl adı Ebû Bekir Yemût b. el-Müzerra'dır. Muhaddisler ra harfini esreli olarak el-Müzerri' şeklinde de okumuşlardır.⁴⁵

Mısır'da yetişmiş önemli dilcilerdendir. Basra'da da ikamet etmiştir. Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebu'l-Fadl er-Reyyaş, el-Asmâ'î'nin kardeşinin oğlu 'Abdurrahman, Rufey' b. Seleme ve 'Amr b. Bahr el-Câhız'dan dersler almıştır.⁴⁶

Yemût b. el-Müzerra' başına gelen musibetlerin, babasının kendisine verdiği "Yemût" isminden kaynaklandığını düşündüğü için, adını soranlara İbnu'l Müzer-ra' veya Muhammed olarak söylemiştir.⁴⁷ Hatta bazı tarihçiler onu Muhammedler bahsinde ele almıştır. Ancak Yemût ismi, Muhammed isminden daha fazla bilinmektedir ve bu isimle meşhur olmuştur.⁴⁸ Nahivci ve aynı zamanda edebî bir kişiliğe sahip olan İbnu'l-Müzerra', Ebû Osman b. Câhız'ın kızkardeşinin oğludur.⁴⁹ İbnu'l Müzer-ra' nın, Mühelhil adında bir de oğlu vardır ki, o da kendisi gibi şair ve edebi bir kişiliğe sahiptir.⁵⁰

Yemût b. el-Müzerra' hayatının son dönemlerini Mısır'da yaşamıştır. Kendisine ait *el-Emalî* isimli bir kitabı da vardır.⁵¹ Daha sonra Dimeşk'e gitmiş ve 303 yılında Dimeşk'te vefat etmiştir. 304 yılında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır.⁵²

4. Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Velîd (ö. 298/910)

Asıl adı Muhammed b. Velîd b. Vellâd et-Temîmî'dir. Mısır'daki nahiv ilminin kurucularından Vellâd et-Temîmî el-Masâdirî'nin oğludur. Ebû 'Ali ed-Dîneverî, Mahmûd b. Hassân ve Mısır'da ki birçok âlimden dersler almıştır. İbn Velîd daha sonra Irak'a gitmiş ve sekiz sene orada kalmıştır. Bu süre zarfında Irak'ta es-Sa'leb ve el-Müberred'den ders almıştır. İbn Velîd, el-Müberred'de bulunan Sibeveyh'in

45 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 301.

46 ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin*, 215.

47 İbnu'l Müzer-ra'ya ait çokça olaylar ve hikâyeler İbn Hallikân'ın *Vefayâtu'l A'yan* adlı eserinde kendisine genişçe yer bulmaktadır.

48 Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, tah. İhsân 'Abbâs, VII, (Beyrut: 1968), 53; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 179; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lam*, VIII, (Daru'l-İlmi li'l-Melâyin: 2002), 209.

49 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 353; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2845;

50 İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, VII, 53.

51 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, IV, 80.

52 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, IV, 80; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, VII, 53; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 353; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2845.

el-Kitâb'ını istinsah etmek istemiştir. Ancak el-Müberred kitaplarını başkalarına verme noktasında fazla titiz olduğundan, kitaplarını kimseye vermezdi. Bunu bilen İbn Velîd, el-Müberred'in oğluyla anlaşarak, el-Müberred'den gizli olarak kitabı istinsah etmeye başlamıştır. el-Müberred'in oğlu kitabı parça parça getirmiş, İbn Velîd de istinsah etmiştir. el-Müberred bu olayı daha sonra öğrendiğinde çok kızmış ve İbn Velîd'in cezalandırılması için şikayet etmiştir. el-Müberred daha sonra İbn Velîd'e Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ını para karşılığında okutmuştur. İbn Velîd, *el-Münemmak* isimli bir nahiv kitabı yazmıştır. Ancak ez-Zübeydî'nin ifadesine göre bu kitap, pek kayda değer değildir. İbn Velîd'in yine dil ve nahivle ilgili *el-Maksur ve'l-Memdûd* adlı bir eseri de vardır.⁵³ Ayrıca Sibeveh'in el-Kitâb'ının baş kısmında yer alan *هذا علم ما الكلم من العربية* ifadesinin açıklaması mahiyetinde olan *Risâle fi'n-Nahv* adlı eseri de mevcuttur.⁵⁴

Ayrıca, İbn Velîd, Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ını Mısır'a getiren ilk kişidir.⁵⁵ İbn Velîd, hayatının sonlarına doğru Mısır'a dönmüş ve burada dersler okutmaya başlamıştır. Vefat ettikten sonra istinsah ettiği Sibeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseri, oğlu Ebu'l-'Abbâs'a kalmıştır. Daha sonra bu kitabı Dekkâk adıyla tanınan bir kitap toplayıcısı yüz dinar karşılığında Ebu'l-'Abbâs'ın varislerinden satın almıştır. Daha sonra ise bu kitap, İhşîdî Devleti vezirlerinden Ebu'l-Fadl Ca'fer b. el-Fadl b. Hinzâbe b. el-Furat'ın hazinesine intikal etmiştir.⁵⁶ İbn Velîd ellili yaşlara geldiğinde 298/910 yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁵⁷

5. Süleyman el-Ahfeş (ö. 316/928)

Asıl adı Ebu'l-Hasan 'Ali b. Süleyman b. el-Fadl'dır. Ahfeşler olarak bilinen dilcilerden en küçüğüdür. Ahfeşu'l-Asgar ismiyle meşhur olmuştur. Ahfeş olarak adlandırılmasının sebebi gözlerinin küçük ve az görüyor olmasındandır.⁵⁸

es-Sa'leb, el-Müberred, Fadl el-Yezîdî, ve Ebu'l-Aynâ gibi meşhur dilcilerden dersler almıştır.⁵⁹

53 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2674; Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 125.

54 Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 125.

55 et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 182.

56 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 224.

57 ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 217; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 224; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2674.

58 İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yan*, III, 301.

59 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 167; el-Hamevî, Yâkut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1770.

Dil ve gramer üzerine çalışmalar yapmıştır. 287 yılında Mısır'a gelmiş ve on üç yıl boyunca Mısır'da kalmıştır. Bu süre zarfında Mısır'da dersler vermiştir. Daha sonra ise 'Ali b. Ahmed b. Bistâm ile Haleb'e gitmiş ve Mısır'a bir daha geri dönmemiştir. Merzûbânî'nin *Kitabu'l-Müktebas*'ına göre;⁶⁰ Ahfeş, rivayet, ilim ve nahiv konularında fazla bilgi sahibi değildi. Ayrıca Ahfeş'in şairliği de yoktu. Kendisine nahivle ilgili sorular sorulmasından hoşlanmazdı. Sorulduğu zaman içi sıkılır hatta soran kişiyi dahi azarlardı.⁶¹

Devrin şairlerinden İbnu'r-Rûmî ile arası pekiyi değildi. Ve aralarında bir çekişme vardı. İbnu'r-Rûmî, el-Ahfeş'i uğursuz ve bela olarak görmüş ve el-Ahfeş'i şairlerinde çokça hicvetmiştir. Ancak el-Ahfeş, mizahî yapısı gereği bu durumu çok ciddiye almamış, hatta İbnu'r-Rûmî'nin kendisini hicvetmek için yazdığı şiirleri ezberleyip İbnu'r-Rûmî'ye okumuştur. Bu durum karşısında İbnu'r-Rûmî, el-Ahfeş'i hicvetmekten vazgeçmiştir. el-Ahfeş hayatının sonlarına doğru arkadaşı İbn Mukle'den kendisinin muhtaçlık halini vezir olan 'Ali b. İsa'ya bildirmesini istemiştir. İbn Mukle'de 'Ali b. İsa'nın huzuruna çıkmış ve diğer fakihlere yapılan yardım gibi el-Ahfeş'e de yardım yapılmasını vezirden talep etmiştir. Ancak 'Ali b. İsa bu talebi kabul etmemiş, kabul etmemekle kalmayıp İbn Mukle'yi toplum içinde ağır hakaretlerle azarlayıp huzurundan kovmuştur. Bu olay el-Ahfeş'e ulaştırıldığında, canı çok sıkılmış ve bu duruma kalbi dayanamayarak vefat etmiştir. Süleyman el-Ahfeş 315 yılı Şaban ayında Bağdat'ta vefat etmiştir ve Kantaratu'l-Beradân mezarlığına defnedilmiştir. Zilkâde ayında ve 316 yılında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır.⁶²

Süleyman el-Ahfeş'e ait; *Şerhu Sibeveyh, Kitâbu'l-Envâ; et-Tesniye ve'l-Cem', el-Mühezzeb, Tefsîru Risâleti Kitâbi Sibeveyh, Kitâbu'l Vâhid ve'l-Cem', Kitâbu'n-Nevâdir, Kitâbu'l-Cerâd, Kitâbu'l-Mesâiyye, Ta'likat ala Kitâbi'n-Nebât li'l-Asmâi, Dârâtu'l-'Arab, Kitâbu'l-Emâli* isimli birçok eser mevcuttur.⁶³

6. Kurâ'u'n-Neml (ö. 320/932)

Asıl adı 'Ali b. el-Hasan Ebu'l-Hasan el-Hunâî el-Ezîdî'dir. Hünâî, Devsî ve Ezîdî nisbeleriyle de anılmıştır. Ancak boyunun kısa olması sebebiyle söylenen Kurâ'un-

60 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1770.

61 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 167; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1770.

62 ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin*, 115; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 276; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 167; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1770; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, III, 301; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 185; İnci Koçak, "Ahfeş el-Asgar," *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 525.

63 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1770; Koçak, "Ahfeş el-Asgar," I, 525.

Neml lakabı diğer isimlerinden daha fazla meşhur olmuştur. Mısır'ın önemli dil ve nahiv âlimlerinden biridir. Basra ve Kûfe ekolünün görüşlerini ele almıştır. Eserlerinde bu iki ekolü karşılaştırmalı olarak ele alıp incelemiştir. el-Kiftî'nin *İnbâhu'r-Ruvât* adlı eserine göre, Kurâ'u'n-Neml Basra ekolüne daha yakın, lügat ve nahiv alimidir.⁶⁴

Eserlerine bakıldığında ise Kûfe ekolünün görüşlerine daha çok yer verdiği gözlemlenmektedir. Bu yüzden kendisinin Kûfe dil mektebine mensup olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ebû 'Ali ed-Dîneverî başta olmak üzere Kûfe ve Basra ekolüne mensup birçok dilciden dersler almıştır.⁶⁵

Dil ile ilgili çokça eser ortaya koymuştur. Yazdığı eserler, hem Mısır'da, hem de Mağrib'te⁶⁶ oldukça fazla ilgi görmüştür. Ayrıca Kurâ'u'n-Neml, kitaplarını çok güzel ve yanlışsız bir yazıyla kaleme almıştır. *el-Münaddad*, *el-Münecced* ve *el-Müccered* Kurâ'u'n-Neml'e ait önemli eserlerdendir.⁶⁷

Bunlardan *el-Münecced* adlı eseri birden fazla anlamı olan müşterek lafızları ihtiva eden ve günümüze ulaşan kapsamlı bir sözlüktür. Altı bölümden oluşan bu eserde kelimeler ilk beş bölümde konularına göre, altıncı bölümde ise alfabetik olarak ele alınmıştır. İlk beş bölüm sırasıyla insan organları, hayvan türleri, kuş türleri, savaş aletleri, gök ve yıldızlarla ilgili, altıncı bölüm ise yeryüzü ve içindekilerle ilgili kelimeleri ihtiva eder. Hadislerle istişhadı kullanan ilk sözlük Ezherî'nin *Tezhibu'l-Luga'sı* olarak bilinse de bunu Kurâ'u'n-Neml Ezherî'den daha önce on üç hadisle *el-Münecced* isimli eserinde gerçekleştirmiştir.⁶⁸

Bu istişhada bir örnek verecek olursak; الضبع kelimesini, Kurâ'u'n-Neml *el-Münecced*'de "kuraklık" olarak açıklamış ve istişhad olarak da şu hadisi şerifi getirmiştir:⁶⁹

أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكَلْتَنَا الضَّبْعُ»، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «غَيْرَ ذَلِكَ أَخَوْفٌ عَلَيْكُمْ عِنْدِي: أَنْ تُصَبَّ عَلَيْكُمْ الدُّنْيَا صَبًّا

64 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 240.

65 İsmail Durmuş, "Kurâ'un-Neml," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVI, (İstanbul: TDV Yayınları 2002), 561.

66 Mağrib: Doğu İslâm dünyasının (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi.

67 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 240; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 158; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1673; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 20; Muhammed b. İshâk İbn Nedîm, *el-Fihrist*, tah. İbrâhîm Ramazân, (Beyrut: 1997), 111; Durmuş, *Kurâ'un-Neml*, XXVI, 561-562.

68 Durmuş, "Kurâ'un-Neml," XXVI, 561-562.

69 *Kurâ'un-Neml, el-Münecced fi'l-Luga*, (Kâhire: 1988), 62.

“ Bir gün bir adam Rasulullah’ın yanına geldi ve şöyle dedi:

Ey Allah’ın Rasulü kuraklık bizi mahvetti.

Hz. Peygamber ise ona şöyle cevap verdi.

Kuraklıktan başka da dünya musibetlerinin sizin üzerinize gelmesinden korkuyorum.”⁷⁰

Ayrıca Kurâ’u’n-Neml, lügat âlimlerinin istişhad için belirlediği tarih olan 150/767 sınırını aşmış, muhdes (müvelled)⁷¹ şairlerin şiiirlerinden de istişhad etmiştir. Günümüze ulaşmayan eserlerden istifade etmesi, Mısır ve Güney Arabistan Arapçasına ait başka sözlüklerde bulunmayan kelimeler kullanması sözlüğün önemini daha da arttırmıştır. Kurâ’u’n-Neml’e ait diğer önemli eser olan *el-Mücerred* garip ve nadir kelimeleri içeren bir sözlük çalışmasıdır. Eserde alfabetik dizim, kelimelerin ikinci harfine göre uygulanmış, eserde kelimeler müsta’mel ve müphem olarak ayrılmıştır. Bu anlamda eser el-Halil b. Ahmed’in *Kitâbu’l-Ayn*’ına benzetilmiştir. Diğer eseri olan *el-Münaddad* ise kelimeleri alfabetik olarak sıralanmış bir sözlük çalışmasıdır. Yine Kurâ’u’n-Neml’e ait *el-Müntehâb*’da fıkhu’l-luga, ezdad, ta’rib (Arapçalaşmış kelimeler) dahil (yabancı dillerden Arapçaya girmiş kelimeler) gibi konuları ele alan önemli bir eserdir. Kurâ’u’n-Neml’in diğer eserlerini de şöyle sıralayabiliriz; *el-Mücehhed*, *el-Musahhaf*, *el-Munazzam*, *el-Muntazam*, *el-Münemnem*, *el-Müveşşâ*, *el-Muavvef*, *Emsiletu’l-Garib ‘alâ vezni’l-Ef’âl*, *Lehce*, *el-Evzân*, *el-Ferid*.⁷²

7. Ebu’l-Abbâs b. Vellâd (ö. 332/943)

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Velid b. Muhammed et-Temîmî’dir. Mısırlı nahivcilerin önde gelen isimlerindendir. Nahiv alanında kendisini çok iyi yetiştirmiştir. Gerek babasının gerekse dedesinin nahiv alanında öncü isimlerden olması, Ebu’l-Abbâs’ın da bu alanda gelişmesine önemli katkı sunmuştur. Ebu’l-Abbâs, ilim için Bağdat’a gitmiş, başta ez-Zeccâc olmak üzere, birçok âlimden dersler almıştır. Ebu’l-Abbâs ve Ebu Ca’fer en-Nehhâs aynı dönemde yaşamış, Mısır’ın önemli nahivcileridir. Her ikisi de ez-Zeccâc’ın talebeliğini yapmıştır. Ancak

70 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, Müessesetu’r-Risâle, 282.

71 Müvelled: Arap edebiyatında müteahhir dönem şairleri için kullanılan bir terim.

72 el-Kiftî, *İnbâhu’r-Ruvât*, II, 240; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II, 158; el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Udebâ*, IV, 1673; Durmuş, “Kurâ’un-Neml,” XXVI, 561-562.

ez-Zeccâc bu iki talebesinden, Ebu'l-'Abbâs'ın zekâsına daha çok hayran kalmış ve en-Nehhâs'a nazaran, Ebu'l-'Abbâs'ı daha çok sevmiş ve övmüştür. ez-Zeccâc, Mısır'dan Bağdat'a gelenlere, kendisinin çok beğendiği bir talebesinin olduğunu anlatırmış. İnsanlar bu talebenin en-Nehhâs mı olduğunu sorduklarında ise; kendisinin çok beğendiği bu talebenin Ebu'l-'Abbâs b. Vellâd olduğunu söylemiştir. Ebu'l-'Abbâs, Bağdat'ta bir süre kaldıktan sonra Mısır'a dönmüş ve Mısır'da ders halkaları oluşturmuş, vefat edene kadar da bu ders halkalarında öğrendiği bilgileri öğrencilerine aktarmıştır. Mısır'da bulunduğu süre zarfında, Mısır'ın ileri gelenleri, Ebu'l-'Abbâs ile Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın dil ile ilgili bir münazara yapmalarını istemiş, Ebu'l-'Abbâs ve en-Nehhâs ise bu teklifi kabul etmişlerdir. Bunun üzerine, en-Nehhâs, Ebu'l-'Abbâs'a رَمَيْتُ اِفْعَلَوْتُ kalıbıyla nasıl bina edildiğini sormuş, Ebu'l-'Abbâs ise اِرْمَيْتُ şeklinde olması gerektiğini söylemiştir. en-Nehhâs ise cevabın hatalı olduğunu ve Arapçada اِفْعَلَوْتُ veya اِفْعَلَيْتُ şeklinde bir kalıbın olmadığını söylemiştir. Ebu'l-'Abbâs, böyle bir kalıbın aslı olmasa dahi, sorulan fiil ve istenilen kalıba göre gelmesi gereken şeklini söylediğini ifade etmiştir. ez-Zübeydî der ki: Ebu'l-'Abbâs vav'ın ya'ya kalb edilmesi noktasındaki kıyası çok iyi yapmıştır. Çünkü fiili maziler, muzâriye çevrildiğinde vav harfi ya'ya kalb olunuyor. Örneğin; رَمَى fiili, muzâri olarak söylendiğinde يَرْمُو şeklinde değil de يَرْمِي şeklinde, vav'ın ya'ya kalb olunmasıyla söyleniyor. Aynı şekilde Ebu'l-'Abbâs'da, en-Nehhâs'ın sormuş olduğu fiili istenilen kalıba çevirdiğinde vav'ı ya'ya kalb etmiştir. Yani اِرْمَيْتُ şeklinde değil de اِرْمَيْتُ olarak ifade etmiştir. Bu konuda el-Ahfeş'u'l-Evsât olarak bilinen Ebu'l-Hasan Sâ'id b. Mes'ade'nin yolunu takip etmiştir. el-Ahfeş de aynı şekilde Arapçada olmasa dahi, kıyas yoluyla bu tür misaller vermiştir. Ebu'l-'Abbâs, el-Müberred'in Sîbeveyh'e karşı yaptığı eleştirileri konu edinen eserine karşı bir reddiye yazmıştır. Ve bu esere *el-İntisâr li-Sîbeveyh min'el-Müberred* ismini vermiştir. el-Müberred'in eleştiri yaptığı yaklaşık yüz otuz meseleyi ele alarak hatalarını söylemiştir. el-Müberred de daha sonra, Sîbeveyh'e yaptığı bu eleştirilerden dolayı pişman olmuş, gençliğinin verdiği bir yanlışlık olduğunu ifade etmiştir.⁷³

Ebu'l-'Abbâs, Sîbeveyh'i çok severdi ve onun *el-Kitâb*'ına da hâkimdi. Hatta hocası ez-Zeccâc dahi Ebu'l-'Abbâs'a *el-Kitâb*'ta yer alan bazı meselelerle ilgili soru sorardı. Ebu'l-'Abbâs'ın sözlük harflerini esas alarak yazmış olduğu *el-Maksûr ve'l-Memdüd* isimli önemli bir eseri de vardır. Ebu'l-'Abbâs, Meâni'l-Kur'ân ile ilgili

73 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 206; İsmail Durmuş, "Müberred," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 432-434; Muhammed Muhtar, *Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî fi'l- Meşrik ve'l-Mağrib*, (Beyrut: 2008), 134.

de bir eser yazmaya başlamış, ancak Bakara sûresinin bir kısmını yazabilmiş, gerisine ömrü vefa etmemiştir.⁷⁴ İbn Vellâd 332/943 yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁷⁵

İbn Vellâd Basra ekolüne ve özellikle de Sibeveyh'e olan bağlılığına rağmen zaman zaman Kûfe ekolünün görüşlerine de tâbi olmuştur. Bu anlamda İbn Vellâd'a ait birçok nahiv görüşü vardır. İbn Vellâd'ın nahiv görüşlerinden bazıları şunlardır:

- İsm-i maksurların cemileri, cemi sâlim olursa, ism-i menkûs gibi gelmeleri caizdir. *مُصْطَفَى* kelimesi maksur bir isimdir. İbn Vellâd'a göre *مُصْطَفُونَ* şeklinde ref halinde, *مُصْطَفِينَ* şeklinde de nasb ve cer halinde gelir. Bu durum bazı Arap lehçelerinde böyledir. Genel görüşe göre ise; *مُصْطَفَى* kelimesinin çoğulu ref halinde *مُصْطَفُونَ* şeklinde, cer ve nasb halinde ise *مُصْطَفِينَ* şeklinde gelir. Kur'ân'ı Kerim'de de bu şekilde gelmiştir. *وَأِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفِينَ الْأَخْيَارِ* "Doğrusu onlar bizim katımızda seçkin iyi kimselerdendir."⁷⁶

- Ebu'l-Abbâs ve Ebu 'Ali el-Fârisî'ye göre tesniye ve cemi sâlimin nûn'u, tenvin ve hareketin yerini tutar.

- Sibeveyh'e göre taaccub için kullanılan *لَاَهُ أَبُوكَ* "Aferin, bravo, çok güzel yaptın." ifadesinin aslı *لَاَهُ أَبُوكَ* şeklindedir. Lâm-ı ta'rif ve lam-ı cerrin hafzedilmesiyle *لَاَهُ أَبُوكَ* şeklini almıştır. Ebu'l-Abbâs b. Vellâd'a göre ise; bu ifadenin aslı *لَاَهُ آلَهُ أَبُوكَ* şeklindedir. Baştaki hemze, vav-ı kasef yerine gelmiş bir hemzedir. Bu hemze hafzolunmuş, elif de tahfid edilmiş ve *لَاَهُ أَبُوكَ* şeklini almıştır.

- Bazı nahivcilere göre, mübalağa sigasındaki *فَعِيل* kalıbı, fiili gibi amel etmez. Ancak Ebu'l-Abbâs b. Vellâd'a göre bu mübalağa sigası da fiili gibi amel eder. Örneğin; *شَرِبَ الْمَاءَ* cümlesinde *شَرِبَ* mübalağa sigası fiili gibi amel etmiş ve *الماء* onun mefûlü olmuştur.⁷⁷ Yani cümlenin aslı *يَشْرَبُ الْمَاءَ* "Suyu içiyor." şeklindedir.

8. Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/949)

Asıl adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il'dir. Baba mesleği olan bakırcılıktan dolayı en-Nehhâs ismiyle meşhur olmuştur. Mısır'da muhtemelen 270'li

74 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 134; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 386; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 460; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 182.

75 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 134; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 386.

76 Sad, 38/47.

77 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 330-331.

yıllarda doğmuştur.⁷⁸ Murâdî nisbesiyle de anılmıştır.⁷⁹ Irak'a gitmiş ve orada, ez-Zeccâc, Ali b. Süleyman el-Ahfeş, Niftaveyh, el-Müberred ve İbnu'l-Enbârî'den dersler almıştır.⁸⁰ ez-Zeccâc'ın yanında Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okumuştur.⁸¹ Daha sonra Mısır'a dönmüş ve vefat edene kadar Mısır'da ders halkaları oluşturup ders vermiştir.⁸²

en-Nehhâs, tahsilini tamamladıktan sonra gerek halka açık gerekse halife ve devlet erkanının önünde düzenlenen münazaralarda kendini ispat etmeye çalışmıştır. en-Nehhâs, Arap dili ve Kur'ân'ı Kerim ilimlerine çok büyük önem vermiş ve eserlerinde bu ilimleri birleştirmiştir. Bu anlamda yazmış olduğu *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eseri bunun güzel bir örneğidir.⁸³

Dil ve gramer alanında oldukça geniş bilgiye sahiptir. Bu alanda kendisini çok iyi yetiştirmiştir. en-Nehhâs, ilim elde etme anlamında birçok ders halkalarına iştirak etmiştir. İlmî münazaralardan kaçınmamış ve kafasına takılan soruları ilim erbabına sormaktan çekinmemiştir. Bu anlamda İbn Haddâd eş-Şâfii'nin her Cuma gecesi düzenlemiş olduğu ve nahiv ilmi çerçevesinde fikhî meselelerin konuşulup tartışıldığı derslere katılmış ve bunları hiç aksatmamıştır.⁸⁴

en-Nehhâs'ın ölümüyle alakalı şöyle bir rivayet nakledilmiştir; en-Nehhâs, bir gün Nil Nehri'nin kenarında yürürken, aynı zamanda elindeki kitaptan şiirler okuyup, bir yandan da okuduğu şiirlerin veznini bulmaya çalışıyormuş. Oradan geçen cahil bir adam ise, en-Nehhâs'ın Nil Nehri'nin suyunun artmaması ve buna bağlı olarak da fiyatların yükselmesi için nehre büyü yaptığını zannetmiş ve en-Nehhâs'ın yanına gelerek onu nehre itmiş, boğularak ölmesine sebep olmuştur.⁸⁵

78 Muhammed Eroğlu, "Nehhâs," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 542-543.

79 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l'A'yan*, I, 99.

80 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 362; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 468; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 217; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l'A'yan*, I, 99; et-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 182.

81 İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 217; Halil b. Eybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, tah. Ahmed el-Arnâût ve Turki Mustafa, VII, (Beyrut: 2000), 237.

82 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 468.

83 Fikri Güney, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kur'ânı," *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/7 (2015): 156-176.

84 ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin*, 220; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 468.

85 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l'A'yan*, I, 99; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 362; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, VII, 237; et-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 182.

en-Nehhâs'ın vefat tarihiyle alakalı genel görüş h.337 ise de h.338 olduğuna dair rivayetler de mevcuttur.⁸⁶

en-Nehhâs eser ortaya koyma anlamında da velûd biriydi. Kendisine ait elliden fazla eser bulunmaktadır. Bu eserlerden bazıları şunlardır; *İ'râbu'l Kur'ân*, *Me'âni'l-Kur'ân*, *Kitâbu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh*, *el-Kat' ve'l-İ'tinâf*, *Sinâatu'l-Kuttâb*, *Şerhu Ebyâti Sibeveyhi*, *Şerhu'l-Mu'allakât*, *Şerhu'l-Mufaddaliyât*, *Kitabu'l-İştikâk li-Esmâ'illâhi 'azze ve celle*, *Kitabu'l-Enva'*, *Edebu'l-Kuttâb*, *Edebu'l-Mulûk*, *el-Mukni'*, *el-Kâfi fi'n-Nahv*, *et-Tuffahe fi'n-Nahv*, *Tabakâtuş-Şu'arâ*, *el-Vakf ve'l-İbtidâ*, *Şerhu 'Aşereti Devâvîn li'l-'Arab*.⁸⁷

Bu eserlerden *İ'râbu'l-Kur'ân* ve *Me'âni'l-Kur'ân* kendisinden önce yazılmış eserlerden daha kapsamlı ve içeriği daha zengin olması itibariyle önem arz etmektedir. *İ'râbu'l-Kur'ân*'da ayetlerin cümle ve kelime yapısına, kıraat farklılıklarına, ayetlerin nüzul sebeplerine ve nasih-mensuha temas edilmiş, bu konuların üzerinde durulmuştur. *Me'âni'l-Kur'an* da ise, Kur'an'ın garip lafızları ayetlerin kelime ve cümle yapıları, nasih-mensuh olan ayetlerle ahkâm ayetler ele alınmış, bu konularla ilgili rivayetler tartışılmış, görüşler arasından tercih yapılmış, şiirlerle istişhadde bulunulmuştur.⁸⁸

Şerhu Ebyâti Sibeveyh isimli eserinin ise yazıldığı dönemden önce bir benzeri yazılmadığı söylenmektedir. Kendisinden sonra yazılan eserlere de ciddi derecede kaynaklık etmiştir.⁸⁹

el-Mukni' adlı eserinde Basra ve Kûfelilerin ihtilaflarını ele almıştır. Yine nahivle alakalı olan *et-Tuffahe fi'n-Nahv* adlı eseri ise, ihtilaflardan uzak muhtasar bir nahiv kitabı özelliği taşımaktadır. Bu dönemde nahvin aleyhine söylenen sözlere ve nahvin öğrenilmesinin zor olduğunu söyleyen kişilere karşılık olarak yazılmıştır. Eserin içeriğine de bakıldığı zaman oldukça basit olup, ihtilaflı konulara girmekten kaçındığı görülecektir. Bu eserin diğer özelliği ise Basra ve Kûfe ekolünün kullanmış oldukları ıstihlaları, ekol ayrımı yapmaksızın kullanmasıdır.

en-Nehhâs, nahiv görüşlerini açıklarken kimi zaman Kûfeli dilcilerin, kimi zaman da Basralı dilcilerin görüşlerine katıldığı gibi kendi görüşlerini de açıkça belirt-

86 es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, VII, 237; et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 182.

87 ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 220; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I, 468; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, VII, 237; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, I, 99; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 362; Muhammed Eroğlu, "Nehhâs," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 542-543.

88 Eroğlu, "Nehhâs," XXXII, 542-543.

89 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 136; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, I, 99.

İllar ve gerekse Kûfelilerden farklı olarak bu konuyu daha kapsamlı incelemiştir. en-Nehhâs, harufu'l hafz bahsinin içine zarfları, kasem harflerini, bazı istisna edatlarını, zâid harfleri ve hatta izâfet terkiibini dahi almıştır. Böyle bir taksimi de daha önceki nahivcilerde görmemekteyiz.⁹³

en-Nehhâs, fiile benzeyen harfleri sayarken لَأَنَّ harfini; fiili muzariyi nasb eden harfleri sayarken، حتى لا، كَيْلًا، لَكَيْ، vb. harfleri gibi, başka yerde göremeyeceğimiz harfleri de zikretmiştir.⁹⁴ en-Nehhâs'ın bu tür farklılıklarına et-Tuffahe fi'n-Nahv adlı eserinde çokça rastlamaktayız.⁹⁵

en-Nehhâs gramerde de farklı görüşlere sahiptir. Örneğin; harfi cerleri zarflardan bir bölüm olarak saymış ve onları izâfet için zorunlu görmüştür. Dolayısıyla, en-Nehhâs'ın, nahivle ilgili konularda nakli delillerden uzak sadece akli delilleri kabul etmediğini görmekteyiz. Aksine, Araplardan rivayet edilenleri ve sözleriyle istişhad getirilen kimselerden yapılan rivayetleri kendine özgü üslup ve mantık çerçevesinde ele almış ve değerlendirmiştir. Yani bazen kıyas metoduna bazen de fasih sayılan dile muhalefet etmiştir.⁹⁶

en-Nehhâs, nahiv metodu ile kıraat metodunu ilk kaynaştıran kişi olarak bilinmektedir. Bu özelliğini *İrâbu'l-Kurân* adlı eserinde görmekteyiz. Nahivciler, rivayetlerin kıyasa aykırı olup olmamasına dikkat etmişlerdir. Mesela el-Ferrâ ve el-Müberred pek çok kıraat rivayetini nahiv kurallarına uymadığı gerekçesiyle reddetmişlerdir. Fakat en-Nehhâs, daha itidalli bir yol takip etmiştir. Kur'ân ayetlerini açıklarken, nahiv yönünden ihtilafı konuları el-Halil b. Ahmed, Sibeveyh, el-Kisâi, el-Ferrâ gibi nahivcilerin görüşlerini belirterek açıklamaya çalışmış ve kıraatle ilgili bazı rivayetleri kabul etmediği gibi, bir kısım nahiv kurallarını da ayetlerden çıkarmıştır. Eserini telif ederken de bunlara ihtiyaç duyduğunu mu-kaddimesinde belirtmiştir. en-Nehhâs da pek çok nahivci ve tefsircinin yaptığı gibi delil olarak getirdiği şiiirlerle kıraati yönlendirmeye çalışmıştır.⁹⁷

en-Nehhâs'ın nahiv metodu ile kıraat metodunu kaynaştırmasına şu örnekleri verebiliriz:

93 en-Nehhâs, *et-Tuffâhe*, 17; el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 285.

94 en-Nehhâs, *et-Tuffâhe*, 18-19; el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 286.

95 Bkz. Ersönmez, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs ve Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv Adlı Eserinde Nahve Dair Farklı Yaklaşımlar," 169-191.

96 Bakırcı, Demiryak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 128.

97 Bakırcı, Demiryak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 129.

en-Nehhâs, mastar-fiil uyumsuzluğundan dolayı, kıraat âlimi Ebû Ca'fer'e nispet edilen *إِنَّا إِلَيْنَا إِيَابُهُمْ* "Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir."⁹⁸ şeklindeki okuyuşu lahn olarak değerlendirmiştir. Çünkü burada kullanılan *آب* fiilinin mastarı *إِيَابُهُمْ* şeklinde şeddesiz olarak gelmelidir. Şayet Ebû Ca'fer buradaki fiili *أَوْب* olarak düşünmüşse, bu fiilin mastarı da sarf kurallarına göre *إِيَابُهُمْ* şeklinde gelmesi gerekirdi. Yani en-Nehhâs, Ebû Ca'fer'den rivayet olunan bu okuyuşu mastar fiil uyumsuzluğunu içerdiğinden dolayı lahn olarak kabul etmiştir.⁹⁹

Bir başka örnek de, *لَا يَبِينُ فِيهَا أَحْقَابًا* "(Azgınlar) orada çağlar boyu kalacaklar."¹⁰⁰ ayetinin 'Alkame, Yahyâ b. Vessâb, A'meş ve Hamza'ya nisbet edilen *لَيْبِينُ فِيهَا أَحْقَابًا* şeklinde ki okuyuşun lahn olarak değerlendirilmesidir. Bunun sebebi ise *لَا يَبِينُ* ismi fâil kalıbının, yine ismi fâil anlamı verilip *لَيْبِينُ* şeklinde okunmasının gramer kurallarına uymamasıdır. en-Nehhâs da bu okuyuşu, ismi fâil kalıbının yanlış kullanılmasından dolayı tercih etmemektedir.¹⁰¹

en-Nehhâs, mefûlun munfasıl zamir olarak geldiği durumlarda, fiile takdim etmesinin vacip olduğunu söylemiştir. Bu duruma da *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* "(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız."¹⁰² ayeti kerimesini örnek vermektedir. Ve bu durumun tekid ifade ettiğini söylemiştir.¹⁰³

en-Nehhâs'a genel olarak baktığımızda, kıraat ve nahiv ilmini mezc ettiğini ve buradan da birtakım nahiv kuralları ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu anlamda, yukarıda da bir takım örneklerini vermeye çalıştığımız, kıraat ve nahiv alanında öne çıkan şahsiyetlerin görüşlerini ele alıp değerlendirmiş ve daha sonra kendi düşüncelerini açıklamıştır. Bu yönüyle en-Nehhâs mensubu olduğu Mısır dil ekolünün genel özelliklerini yansıtmaktadır.

Basra ve Kûfe ekollerinden etkilenecek gelişen Mısır dil ekolü, Endülüs ve çevresinde oldukça etkili olmuştur. Batıdan doğuya ilim için yola çıkanlar, Mısır'a uğruyor, ders halkaları oluşturup, buradan istifade ediyorlardı. Bu anlamda

98 el-Çaşiye, 88/25.

99 Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, V, (Beyrut: 2000), 134; Ali Temel, "Nehhâs'ın İ'râbul Kur'ân'ında Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kıraatlerin Değerlendirilmesi," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2015): 77-105.

100 Nebe, 78/23.

101 en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, V, 82; Temel, "Nehhâs'ın İ'râbul Kur'ân'ında Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kıraatlerin Değerlendirilmesi," 77-105.

102 el-Fâtıha, 1/5.

103 Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, tah. Muhammed 'Ali es-Sâbüni, I, (Mekke: 1988), 64; Güney, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meâni'l-Kur'ân'ı," 156-176.

en-Nehhâs'ın da çeşitli yerlerden talebeleri olmuştur. en-Nehhâs'ın talebelerinin büyük bir kısmı ise Endülüs'tendir. Talebelerinden Muhammed b. Yahyâ er-Rabâhî, en-Nehhas'ın yanında, Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ını okumuş, daha sonra Endülüs'e giderek Kurtuba'daki talebelerine bu kitabı okutmuştur.¹⁰⁴ en-Nehhâs'ın talebelerinden bazıları şunlardır: Muhammed b. Yahyâ b. 'Abdisselâm b. el-Ezdi, 'Abdulkebir b. Muhammed el-Cezerî, Muhammed b. Müferric el-Me'âfiri, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Horasan es-Sıkillî, Ebû Hafs 'Umer b. Muhammed el-Hadramî, Muhammed b. 'Ali el-Udfûvî.¹⁰⁵

9. 'Ali b. İbrahim el-Havfî (ö. 430/1038)

Asıl adı 'Ali b. İbrahim b. Said Ebu'l-Hasan el-Havfî el-Mısırî'dir. Mısır'ın Havf bölgesinden olmasından dolayı el-Havfî olarak anılmıştır. Nahiv ve tefsir alanında eserler kaleme almıştır. Mısır'da en-Nehhâs'ın arkadaşı, Ali b. Ebî Bekir el-Udfûvî'den Arapça dersler almıştır. Aynı zamanda Mağrib'den Mısır'a gelen bir ulema grubundan da dersler alarak kendini yetiştirmiştir. Yazdığı eserler nahivciler tarafından rağbet görmüştür.¹⁰⁶

el-Havfî, gerek tefsir ve gerekse nahiv alanlarında önemli çalışmalar yapmıştır. *İrâbu'l-Kur'ân* adlı önemli bir eseri vardır ki ulema bu kitabı elde etmek için adeta birbirleriyle yarışmıştır.¹⁰⁷ Bu eseri on cilttir.¹⁰⁸ *Kitâbu'l-Muvaddih* isimli eserinde ise nahiv ilminin usûlünü işlemiştir.¹⁰⁹

Aynı zamanda el-Havfî *el-Burhan fi-Tefsiri'l-Kur'an* adlı otuz ciltlik bir eser kaleme almıştır.¹¹⁰ Ayrıca, el-Halîl b. Ahmed'in eserine yazdığı, *Muhtasar Kitâbu'l-Ayn* da el-Havfî'ye ait diğer bir eserdir.¹¹¹ el-Havfî 430 yılında vefat etmiştir.¹¹²

104 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 332; Bakırcı, *Demirayak, Arap Dili Grameri Tarihi*, 130.

105 Eroğlu, "Nehhâs," XXXII, 542-543.

106 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 219; 'Abdu'l-Hayy İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, III, (Beyrut: 1986), 246; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1643; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, III, 300; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 140; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 250.

107 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 219.

108 İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, III, 246; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, III, 300.

109 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1643; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 250.

110 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1643; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 140; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 250.

111 ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 25.

112 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 219; İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, III, 246; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1643; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l A'yan*, III, 300; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 140; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 250.

Mısır dil ekolünün önde gelen isimlerinden biri olan İbn Hişâm (ö.761/1360), eserlerinde el-Havfî'nin de görüşlerine yer vermiş, zaman zaman el-Havfî ile aynı görüşü paylaşa da birçok yerde el-Havfî'yi eleştirerek, görüşlerini kabul etmemiştir. el-Havfî, *وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهِ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ* "Onlar, kızların Allah'a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. Beğendikleri de (erkek çocuklar) kendilerinin oluyor."¹¹³ ayeti kerimesindeki *وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ* ifadesinin başındaki vav harfinin öncesine atıf yaptığını ve ifadenin aslının *لِأَنْفُسِهِمْ مَا يَشْتَهُونَ* şeklinde olup muzafın hazfedildiğini söylemiştir. Buna karşılık İbn Hişâm ise bu vav harfinin isti'naf vavı olduğunu ve el-Havfî'nin görüşünün bir zorlama olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ "Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir."¹¹⁵ ayeti için el-Havfî *وَأَنَّ ذَلِكَ* ve sonrasının cevabu'ş-şart olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm bu duruma karşı çıkmış ve cevabu'ş-şartın isim cümlesi olarak gelmesi durumunda başına "ف" (fe) harfinin gelmesi gerektiğini söylemiştir. Fe harfinin gelmediği istisnai durumların ise şiihlere has olduğunu ifade etmiştir. İbn Hişâm'a göre bu ayette cevabu'ş-şart mahzuftur.¹¹⁶

İbn Hişâm, *وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيِّهْدِينِ* "(Oradan kurtulan İbrahim:) "Ben Rabbime gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek."¹¹⁷ ayetinde ki *سَيِّهْدِينِ* cümlesini hal olarak ele alan el-Havfî'ye itiraz etmiş ve bu cümle-i itiraziye olduğunu söylemiştir.¹¹⁸

10. İbn Babeşâz (ö. 469/1077)

Asıl adı Tâhir b. Ahmed b. Babeşâz Ebu'l-Hasan el-Mısırî'dir. Döneminin meşhur nahivcilerinden biri olan İbn Babeşâz, aslen Irak'lı olup¹¹⁹ babası veya dedesinin inci ticareti yapmaları vesilesiyle Mısır'a gelmiştir. Kendisi de Irak'a ticaret için gittiği zamanlarda oranın meşhur âlimlerinden başta olmak üzere, Hatîb et-Tebrizi, Kâsım b. Muhammed el-Vâsıtî ve Yûsuf b. Ya'kûp en-Necîremî gibi döneminin

113 en-Nahl, 16/57.

114 Ebû Muhammed 'Abdullah b. Yûsuf İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib 'an-Kutubi'l-E'arîb*, tah. Mâzin el-Mübârek-Muhammed 'Ali Hamdullah, (Dimeşk: 1985), 518; Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 335.

115 eş-Şûra, 42/43.

116 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, 648; Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 335.

117 es-Saffât, 37/99.

118 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, 564; Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 335.

119 el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 95.

önde gelen isimlerinden dersler almıştır.¹²⁰ Kâhire'de bulunduğu sürede devletin resmi yazışmalarını kontrol etmek amacıyla Divânü'r-Resâil'de görev almıştır. Buradan çıkan bütün yazılar İbn Babeşâz'ın kontrolünden geçmiştir. Yazılardaki dilden kaynaklanan hataları düzeltmiş ve bu iş için devlet tarafından ücretlendirilmiştir. İbn Babeşâz aynı zamanda vaktini, Mısır'da 'Amr b. 'As Camii'nde dersler vererek ve eserler telif ederek geçirmiştir.¹²¹

Nahiv alanında kaleme aldığı on beş ciltlik *Ta'lika fi'n-Nahv* adlı bir eseri vardır ki, bu eser daha sonraki nahivcilerce *Ta'liku'l-Ğurfe* olarak adlandırılmıştır. Bu eser talebelerinden silsile halinde sırasıyla; Muhammed b. Berekât es-Saidî'den İbn Berrî'ye, ondan da Ebu'l-Hüseyn en-Nahvî'ye intikal etmiştir. Ebu'l-Hüseyn'in vefatından sonra eserin, ilme merakıyla meşhur Eyyubi hükümdarı el-Meliku'l-Kâmil'e ulaştığı rivayet edilmektedir.¹²² Eserin günümüze ulaşmış olup olmadığı bilinmemektedir.¹²³

İbn Babeşâz, *Ta'lika* dışında da nahiv alanında önemli eserler kaleme almıştır. *el-Mukaddime*, *Şerhu Cümel li'z-Zeccâci*, *Şerhu Kitabi'l-Usûl li-İbni's-Serrac* ve *Şerhu'n-Nuhbe* bu eserlerden bazılarıdır.¹²⁴

Bu eserlerinden *el-Muhtesab* adıyla da anılan *el-Mukaddimetu'l-Muhsibe*'nin Arap dili öğretiminde önemli bir yeri vardır. Eser; isim, fiil, harf, ref, nasb, cer, cezm, âmil, tâbi' ve hat olmak üzere on bölüme ayrılmıştır. Bu on bölüm açıklanmış ve Arap gramerinde öğrenilmesi zaruri konular belirtilmiştir. İbn Babeşâz kitabının son bölümünde gramer öğrenmek isteyenler için bu kitabın yeterli olduğunu vurgulamıştır.¹²⁵ İbn Babeşâz 469 yılının recep ayında vefat etmiştir.¹²⁶ Buna karşılık, 454 yılında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır.¹²⁷

İbn Babeşâz, eserlerinde Basra, Bağdat ve Kûfe ekollerini mezc ederek kendisine ait çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Örneğin; Basralılar, fiili muzari ve fiili muzariyi nasb eden اذى edatının arasına fasıla girdiğinde, bu edatın fiili muzariyi nasb

120 Muharrem Çelebi, "İbn Bâbeşâz," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIX, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 343-344.

121 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 95; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1455; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yan*, II, 515; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 17.

122 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 95; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yan*, II, 515.

123 Çelebi, "İbn Bâbeşâz," XIX, 343-344.

124 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 95; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1455; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yan*, II, 515; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 17; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, III, 220.

125 Çelebi, "İbn Bâbeşâz," XIX, 343-344.

126 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1455; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yan*, II, 515; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, III, 220.

127 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 95; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 17.

edemeyeceğini söyler. Buna karşılık el-Ferrâ, el-Kisâi gibi Kûfeliler de araya fasıla girse dahi fiili muzarinin nasb olacağına cevaz vermişlerdir. İbn Babeşâz bu iki zıt görüşe karşılık bir orta yol bulmuştur. O, fasılanın dua veya nidâ olması halinde fiili muzarinin nasb olacağını, diğer durumlarda nasb olmayacağını söylemiştir. *يُدْخِلُكَ وَأَحْسَنَ* ve *إِذْنَ - يُغْفِرُ اللَّهُ لَكَ - يَدْخُلُكَ الْجَنَّةَ* ve *إِذْنَ يَزِيدُ أَحْسَنَ إِلَيْكَ* fiilleri araya fasıla girmesine rağmen nasb olmuştur. İbn Babeşâz, orta harfi harekeli sülasi isimlerde terhîmi caiz görmüştür. Mesela; *حَكَمَ* kelimesinin *يَا حَكَمَ* şeklinde terhîm edilerek söylenmesi caizdir. İbn Babeşâz, el-Ahfeş ve el-Fârisî gibi *عَلِمَ* manasındaki *سَمِعَ* fiilinin de iki mefûl alabileceğini söylemiştir. *سَمِعْتُ مُحَمَّدًا يَتَكَلَّمُ* örneğinde olduğu gibi. Bu cümlede *محمدًا* birinci mefûl, *يتكلم* ise ikinci mefûldür.¹²⁸

11. Yahyâ b. Mu'tî (ö. 628/1231)

Asıl adı Ebu'l-Huseyn Yahyâ b. 'Abdi'l-Mu'tî 'Abdu'n-Nur ez-Zevâvî'dir. 564 yılında Mağrib'de dünyaya gelmiştir. Zevav kabilesine nisbetle ez-Zevâvî olarak da anılmıştır.¹²⁹ Bağdatlı İsmail Paşa İbn Mu'tî'nin Mısır asıllı olduğunu söylemiştir.¹³⁰ Mağrib'de el-Cezûlî'den nahiv ve fıkıh dersleri aldıktan sonra, Dimeşk'e gitmiş, burada İbn 'Asâkîr'den hadis, dil ve nahiv dersleri almıştır.¹³¹

Dimeşk'de iken devrin hükümdarı el-Meliku'l-Kâmil'in beğenisini kazanan İbn Mu'tî, Hükümdar tarafından Kâhire'ye getirilmiş ve burada Câmiu'l-Atîk'de nahiv ve edebiyat müderrisliğine tayin edilmiştir.¹³²

Dimeşk ve Kâhire'de dersler veren İbn Mu'tî'nin bilinen bazı talebeleri şunlardır: Ebû Zekiyuddîn el-Munzirî, 'Umer Radiyyuddîn el-Kosantinî, Ebû İshak el-Ensârî, İbnu'l-Attâr el-İskenderî.¹³³

Genel olarak Arap grameri, edebiyat ve dil ile ilgili eserler ortaya koyan İbn Mu'tî'nin eserlerinden bazıları ise şunlardır: *ed-Durretu'l-Elfiyye fi-İlmi'l-'Arabiyye*, *el-Fusûlu'l-Hamsûn*, *el-Bedi' fi-İlmi'l-Bedi'*, *Havâşî ala-Usûli İbni's-Serrâc*, *Dîvânü*

128 Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 336-337.

129 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2831; et-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 215.

130 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Arifin fi-Esmâi'l-Müellifin ve Âsârî'l-Musannifin*, IV, (Beirut: 1951), 74.

131 İbn 'İmâd, *Şezarâtu'z-Zehab*, VII, 226-227; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 344; et-Tantâvî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, 215.

132 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2831; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yan*, VI, 197; 'Abdu'l-Kâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi-Tabakâti'l-Hanefiyye*, II, (Karaçi: tsz.), 214.

133 İsmail Demir, "İbn Mu'tî, Eserleri ve Nahve Getirdiği Yenilikler," *AÜİFD*, 17 (2002): 193-216.

*Hutab, Dîvânu Şi'r, Nazmu Sihâhi'l-Cevherî, Şerhu Ebyâti Sibeveyh, el-'Ukûd ve'l-Kavânîn, Şerhu'l-Cümeli fi'n-Nahv, Kasîde fi'l-'Arûz.*¹³⁴

Arap gramerini yaklaşık 1000 beyitlik bir manzumede anlatmayı amaçladığı *el-Elfiyye* adlı eseri *Elfiyyetu İbn Mu'tî* olarak meşhur olup, bu konuda aynı adla kaleme alınan eserlerin ilki olma özelliğini taşımaktadır. İbn Mu'tî Arap nahvine dair elfiyyesi başta olmak üzere birçok manzum eser telif etmesinin yanı sıra, ezberi bir eğitim metodu olarak benimsemiş ve birçok eseri nazma çevirmiştir. Arap gramerine dair ele aldığı eserlerinde Basra Dil Ekolüne yakınlığı göze çarpmasına rağmen, Kûfe ve Bağdat Ekolünün görüşlerini de dikkate almıştır. Aynı zamanda hocası el-Cezûlî'nin görüşlerinden de istifade etmiştir. İbn Mu'tî'nin bu özelliğini yine Arap grameri üzerine kaleme aldığı her biri on fasıla ihtiva eden ve beş bölümden oluşan *el-Fusûlu'l-Hamsûn* adlı eserinde de görmekteyiz.¹³⁵

İbn Mu'tî, nahiv görüşlerinde kendinden önceki meşhur dil âlimlerinin görüşlerine katılmakla birlikte, kendisine has görüşler de ortaya koymuştur. Örneğin; كان gibi amel eden fiillerden birisi olan مادام'ın haberinin, isminin önüne geçemeyeceğini ifade etmiştir. Bu durumu da *el-Elfiyye* adlı eserinde şöyle nazma dökmüştür:

وَلَا يُحَوِّزُ أَنْ تَقْدَمَ الْخَبَرُ * عَلَى اسْمِ مَادَامَ وَجَازَ فِي الْأَخْر

"*مادام'ın haberini ismine takaddüm etmen caiz değildir, fakat diğerlerinde caizdir.*"¹³⁶

İbn Mu'tî, kaseem konusunda, kaseemin cevabının ما veya لا ile olumsuz olduğunda ما'nın hazfinin caiz olacağı görüşündedir.¹³⁷

İbn Mu'tî, eserlerinde gramer kurallarını açıklarken Kur'ân, hadis ve şiirlerle istişhadde bulunmuştur. Örneğin; *el-Fusûlu'l-Hamsûn* adlı eserinde tam 127 yerde ayetlerden istişhadde bulunmuştur. Eserinde gayrı munsarif konusunu işlerken, gayrı munsariflerin muzaf olması durumunda cerr olmasını مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِّ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ "Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir. Elbette sabırlı davrananlara yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz"¹³⁸ ayetiyle delillendirmiştir. Ayeti kerimede أَحْسَنٌ gayrı munsarif bir kelimedir, başında harfi cerle mecrur konumuna gelmiş, ismi mevsul olan ما'ya muzaf olmuş ve kesresi zâhir (açık) bir kesre ile gelmiştir.¹³⁹

134 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI, 2831; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 344.

135 Nevzat H. Yanık, "İbn Mu'tî," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XX, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 213-214.

136 Yahyâ İbn Mu'tî, *ed-Durretu'l-Elfiyye fi-'İlmi'l-'Arabiyye*, (Kâhire: 2010), 45.

137 İbn Mu'tî, *ed-Durretu'l-Elfiyye*, 26.

138 en-Nahl, 16/96.

139 İsmail Demir, "İbn Mu'tî'nin Kitabı'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhad," *Kafkas Üniversitesi*

Buraya kadar olan bölümde genel olarak nahvin başlangıcı ve Mısır Dil Ekolünü temsil eden ilk dönem nahivcileri ve görüşlerini ele almaya çalıştık. Bir sonraki yazımızda Mısır Dil Ekolüne mensup şöhrete kavuşmuş ve önemli eserler ortaya koymuş nahivcilerin hayatı ve görüşlerini inceleyeceğiz. Ayrıca Mısır Dil Ekolüne mensup olmakla birlikte fazla ön plana çıkmayan bazı nahivciler üzerinde duracağız.

Kaynakça

- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hedyyetu'l-Arifin fi-Esmâ'i'l-Müellifin ve Âsârî'l-Musannifin*. Beyrut: 1951.
- Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: 2001.
- Çelebi, Muharrem. "İbn Bâbeşâz." *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, XIX, (1999): 343-344.
- Dayf, Şevki. *el-Medârisu'n-Nahviyye*. Kâhire: 1968.
- Demir, İsmail. "İbn Mu'tî, Eserleri ve Nahve Getirdiği Yenilikler." *AÜİFD*, 17 (2002): 193-216.
- Demir, İsmail. "İbn Mu'tî'nin Kitabı'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişhad." *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3 (2015): 16-35.
- Durmuş, İsmail. "Kurâ'un-Neml." *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, XXVI, (2002): 561.
- Durmuş, İsmail. "Müberred." *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, XXXI, (2006): 432-434.
- el-'Askalânî, İbn Hacer. *ed-Dureru'l-Kâmine fi E'yâni'l-Mieti's-Sâmine*. Meclisu Dâiretu'l-Meârifî'l-Usmâniyye: 1972.
- el-Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcul'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. tah. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr, Beyrut: 1987.
- el-Cürcânî, eş-Şerif. *et-Ta'rifât*. Beyrut: 1983
- el-Hadîsî, Hadîce. *el-Medârisu'n-Nahviyye*. Ürdün, 2001.
- el-Hamevî, Yâkut. *Mu'cemu'l-Udebâ*. tah. İhsân 'Abbâs, Beyrut: 1993.
- el-Kıftî, Cemâluddîn 'Ali b. Yûsuf. *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*. tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire: 1982.
- el-Kureşî, Abdulkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi-Tabakâti'l-Hanefiyye*. Karaçi: tsz.
- el-Lugavî, Ebû Tayyib. *Merâtibu'n-Nahviyyin*. Kâhire: tsz.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer. *l-Rabu'l-Kur'ân*. Beyrut: 2000.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer. *Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv*. tah. Kûrkis Avvâd, Bağdat: 1965.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer. *Me'âni'l-Kur'ân*. tah. Muhammed 'Ali es-Sâbûnî, Mekke: 1988.
- Ergin, M. Cevat. "Arap Nahvinin Doğuşu." *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (2005): 111-141.
- Eroğlu, Muhammed. "Nehhâs." *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, XXXII, (2006): 542-543.

Ersönmez, Hüseyin. "Ebû Ca'fer en-Nehhâs ve Kitâbu't-Tuffâhe fi'n-Nahv Adlı Eserinde Nahve Dair Farklı Yaklaşımlar." *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/28 (2016): 169-191.

es-Safedî, Halil b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*. tah. Ahmed el-Arnâût ve Turkî Mustafa, Beyrut: 2000.

es-Sincircî, Mustafa 'Abdulazîz. *el-Mezâhibu'n-Nahviyye*. Cidde: 1985.

es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyin ve'n-Nuhât*. tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Lübnan: 1965.

es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *el-İktirâh fi Usûli'n-Nahv*. Dimeşk: 2006.

es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*. tah. Fuâd 'Ali Mansûr, Beyrut: 1998.

et-Tantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*. Kâhire: 1995.

ez-Zirikli, Hayruddîn. *el-A'lam*. Daru'l-İlmi li'l-Melâyin: 2002.

ez-Zubeydî, Ebû Muhammed b. el-Hasen. *Tabakâtu'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin*. tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire: 1973.

Goldziher, Ignace. "Arap Dili Mektepleri." çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1990): 329-344.

Güney, Fikri. "Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Meânî'l-Kurân'ı." *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/7 (2015): 156-176.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osman. *el-Hasâis*, tah. Muhammed 'Ali en-Neccâr, Beyrut: tsz.

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. *Vefayâtul A'yan*. tah. İhsân 'Abbâs, Beyrut: 1968.

İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. Müessesetu'r-Risâle: 2001.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Yûsuf. *Muğni'l-Lebib 'an-Kutubi'l-E'arîb*. tah. Mâzin el-Mübârek-Muhammed 'Ali Hamdullah, Dimeşk: 1985.

İbn 'İmâd 'Abdu'l-Hayy. *Şezârâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*. Beyrut: 1986.

İbn Mu'tî, Yahyâ. *ed-Durretu'l-Elfiyye fi 'İlmi'l-Arabiyye*. Kâhire: 2010.

İbn Nedîm, Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. tah. İbrâhîm Ramazân, Beyrut: 1997.

İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât 'Abdurrahman. *Nüzhetu'l-Elîbbâ*. tah. İbrâhîm es-Sâmerrâi Ürdün: 1985.

Kızıklı, Salih Zafer. "Arap Grameri Ekolleri." Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005.

Kızıklı, Salih Zafer. "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış." *EKEV Akademi Dergisi*, 7/35 (2008): 197-212.

Koçak, İnci. "Ahfeş el-Asgar." *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, I, (1988): 525.

Kurâ'un-Neml. *el-Münecced fi'l-Luga*. Kâhire: 1988.

Mekrem, Abdulâl Sâlim. *el-Medresetu'n-Nahviyye fi Mısır ve Ş-Şâm fi'l-Karneyni's-Sâbi' ve's-Sâmini mine'l-Hicreti*. Müessesetu'r-Risâle: 1990.

Muhtar, Muhammed. *Târîhu'n-Nahvi'l-Arabî fi'l- Meşrik ve'l-Mağrib*. Beyrut: 2008.

Temel, Ali. "Nehhâs'ın İrabul Kur'an'ında Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kiraatlerin Değerlendirilmesi." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/15 (2015): 77-105.

Yanık, Nevzat H. "İbn Mu'tî." *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, XX, (1999): 213-214.